

Могильний Олексій Миколайович,

доктор економічних наук, професор, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ);

Ходаківська Ольга Василівна,

доктор економічних наук, завідувач відділу земельних відносин та природокористування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (м. Київ)

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДИНГІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРИПУЩЕННЯ ТА РИНКОВІ ПРАКТИКИ

Проаналізовано наслідки агрохолдингізації сільського господарства з позиції соціальної відповідальності бізнесу. Оцінено гіпотетичні втрати Україною доданої вартості, робочих місць і доходів аграрного сектору від сировинної структури експорту. Виявлено перекоси в розподілі новоствореного продукту серед ключових учасників аграрних відносин. Опрацьовано концептуальні пропозиції з метою спонукання агрохолдингів до соціально відповідальної поведінки щодо розвитку людського й соціального капіталу на селі та відновлення життєзабезпечуючої інфраструктури сільських поселень.

Ключові слова: агрохолдинги, соціальна відповідальність бізнесу, ринок праці та зайнятості сільської місцевості, людський і соціальний капітал, державне регулювання.

Постановка проблеми. Конституція України (ст. 13) проголошує: “Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки”. Проте на поведінку господарюючих суб'єктів впливають не декларації, а загострення конкурентної боротьби за земельні й інші ресурси, тенденція щодо концентрації капіталу, ефект від масштабів виробництва та інші закономірності суттєво недерегульованої ринкової економіки з українською специфікою. Вони зумовлюють досягнення лише однієї мети бізнесу – отримання максимально можливого прибутку всупереч інтересам і потребам суспільства. У цьому контексті нагадаємо позицію англійського профспілкового діяча Т. Деннінга стосовно природи капіталу, якого цитував К. Маркс: “при 10% прибутку він згоден на будь-яке застосування, при 20% – оживає, при 50% – ладен скрутити собі в'язи, при 100% – зневажає всі людські закони, при 300% нема такого злочину, на який він не ризикнув би, хоч би під страхом шибениці”. В українських реаліях сутність капіталу залишається незмінною, вона є такою як за часів зародження капіталізму. Доведемо цю гіпотезу на прикладі експансії в аграрну сферу агрохолдингових компаній.

Численні дослідження та економічна практика показують, що своєю поведінкою великий капітал знищує малі й середні підприємства, монополізуючи доступ до земельних та інших ресурсів, контролюючи логістику збуту продукції, ліквідуючи робочі місця аграрного сектору, ігноруючи інтереси місцевих громад. В українському суспільстві одностайною є думка, що останнім часом інтересами агрохолдингів опікуються інституції, які все більше віддаляються від потреб територіальних громад та національних інтересів. Інакше кажучи, нині в соціально-економічній сфері України склалася ситуація, коли на агрохолдингові компанії дедалі більше впливають зовнішні стейкхолдери. До того ж, надпотужні формування стали сильнішими і впливовішими за державу, диктуючи через своїх представників в усіх органах влади – від місцевих до центральних – умови ведення свого бізнесу. Наприклад: згідно з офіційними даними, за 9 міс. 2017 р. із загальної суми дотацій агровиробникам 3,46 млрд грн 49% отримали два агрохолдинги “Миронівський хлібопродукт” – 1,25 млрд грн та “Укрлендфамінг” – 444 млн грн. Тисячі малих і середніх підприємств не отримали жодної гривні. Це вимагає відновлення справедливої державної регуляторної політики щодо діяльності надвеликих монополістів, отримувачів ренти. Така політика має спрямо-

© Могильний О.М., Ходаківська О.В., 2018

уватися на реалізацію національних інтересів у середньо- і довгостроковій перспективі. Отже, бізнес-інтереси таких формувань не повинні розходитися з принципами соціально відповідальної поведінки, а тим більше призводити до конфлікту інтересів з малими й середніми підприємствами, місцевими громадами та суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням соціальної відповідальності агробізнесу, розвитку інтегрованих агроформувань та наслідкам їх діяльності для аграрного сектору економіки і соціальної сфери села присвячено праці багатьох вітчизняних учених. Серед них В. Андрійчук [1], О. Бородіна [2], П. Гайдуцький [3], А. Данкевич [4], С. Дем'яненко [5], Т. Дудар [6], М. Кропивко [7], О. Мороз [8], Ю. Лупенко [7], М. Малік [9], Ю. Нестерчук [10], Б. Пасхавер [11], Г. Черевко [12] та ін.

Проте в транзитивних економіках, які не можуть стабілізувати макроекономічні параметри без міжнародних фінансових кредитів, а тіньові оборотки й корупційні схеми стали звичною нормою, ситуація розвивається настільки хаотично і не прогнозовано, що правильні за своєю суттю теоретико-методологічні напрацювання й прикладні рекомендації науковців та авторитетних науково-дослідних колективів застарівають раніше, ніж сформується певне уявлення щодо механізмів їх реалізації в державній аграрній політиці. Наразі маємо виважено, але з критичних позицій проаналізувати загрози великого капіталу для селян, розвитку малого й середнього підприємництва, соціальної сфери села та національних інтересів через соціально безвідповідальну поведінку бізнесу. Затребуваним у суспільній свідомості є розроблення стратегії збалансованого конкурентного розвитку аграрної економіки України в умовах зони вільної торгівлі з Євросоюзом та глобалізації агропродовольчих ринків.

Мета статті – аналіз нових викликів, пов'язаних із агрохолдингізацією сільського господарства, інтересам сільського соціуму та практичні рекомендації у сфері державної регуляторної політики для мотивації великого капіталу до соціально відповідальної поведінки, орієнтованої на збалансований сільський розвиток.

Виклад основних результатів дослідження. У найбільш поширеному серед учених і практиків розумінні агрохолдинги – це вертикально інтегровані формування, які здійснюють свою фінансово-господарську діяльність з використанням технологічно пов'язаних бізнес-процесів у сфері виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції й продовольства переважно на зовніш-

ніх ринках із використанням офшорних юрисдикцій.

За державної політики прихованого та явного протекціонізму агрохолдинги значно активізували роботу з нарощування т.з. земельних банків. Особливо виразно ці процеси поглибилися після кризи 2008 р., коли відбулося підвищення світових цін на агропродовольчі товари [13, 14]. Через відсутність стратегічної державної аграрної політики станом на початок 2016 р. в Україні налічувалося вже 160 агрохолдингів, які обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або 53% від загальної площі, що перебуває у користуванні аграрних підприємств. Переважна більшість виробленої агрохолдинговими компаніями продукції реалізується на експорт [15].

Як відомо, залежно від часового лагу і вибору критеріїв оцінювання всі процеси в економіці мають як позитивні, так і негативні причинно-наслідкові зв'язки. З огляду на це поряд з короткостроковим ефектом від діяльності агрохолдингів у науковій літературі прогноуються й негативні результати, але вже в середньо- і довгостроковій перспективі. Серед них – поглиблення монополізації процесів дистрибуції на аграрному ринку; недобросовісна конкуренція за оренду земельних ділянок стосовно малих і середніх підприємств; підвищення рівня безробіття й бідності сільських домогосподарств; неприйнятний для сільського соціуму рівень розшарування населення за майновим станом і доходами; накопичення структурних диспропорцій та поглиблення дисбалансу галузевої і міжгалузевої структури в аграрному секторі економіки; хижацька експлуатація сільськогосподарських угідь; недонадходження коштів до місцевих бюджетів; відсторонення від участі у розвитку аграрної сфери більшості селян тощо. Ученими ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААНУ відмічається, що егоїстична поведінка агрохолдингів значно загострила всі соціально-економічні, демографічні й екологічні проблеми в сільській місцевості. Тому вважається доцільним “здійснити заходи з унормування та підвищення соціальної спрямованості у діяльності агрохолдингів” [16, с. 86–87].

Для системного уявлення про вплив агрохолдингів та пов'язаних з ними чинників на структурні зміни сільського господарства розглянемо його місце і вагу в економіці України. Усупереч світовим тенденціям за останні п'ять років частка галузі за основними макроекономічними показниками не зменшується, а за окремими навіть зростає (табл. 1). Це є свідченням, з одного боку, збільшення обсягів виробництва сільськогоспо-

дарської продукції, а з другого, – стагнацією інших галузей національної економіки, особливо зі зростаючою граничною продуктивністю ресурсів завдяки ефекту від масштабу та іншим конкурентним перевагам. На тлі підвищення частки валової доданої вартості й аграрного експорту до загального підсумку в економіці на 2,1 і 19 відсоткових пунктів (в.п.) відповідно суттєво зменшується частка готових харчових продуктів в експорті товарної групи 1–24 УКТ ЗЕД – майже на 10 в.п. (рис. 1). При цьому в імпорті вона суттєво зросла – із 28,8% до 46,1%, або в 1,7 раза. Разом з тим роздрібний товарооборот продовольчими товарами має тенденцію до зменшення, скоротилася вартість основних засобів із 7,6% до 2,8%, а прямих іноземних інвестицій майже вдвічі – з 2,1% до 1,2% [17, 18].

причетні до небажаного розвитку галузі, адже вони спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, високорентабельних і швидкоокупних сільськогосподарських культур. Звідси спостерігається сировинна експлуатація сільського господарства, виснаження природних ресурсів, недоотримання доданої вартості, скорочення робочих місць та інші деструктивні явища, які даються взнаки вже сьогодні та ще більше гальмуватимуть глобальну конкурентоспроможність і розвиток сучасних секторів економіки України в майбутньому.

Нині Україна експортує сільськогосподарську продукцію і продовольство у 190 країн світу, забезпечуючи позитивне торговельне сальдо і третину валютних надходжень держави. Завдяки агрохолдингам держава забезпечує 12% світового ринку зерна, посідає 4-те місце за експортом ку-

Таблиця 1. Сільське господарство в економіці України (у відсотках до загального підсумку)

Показник	У середньому за 2001–2005 рр.	2005	2010	2015	2016	2016 р. до 2001–2005 рр.
Валова додана вартість*	11,9	10,4	8,4	14,2	13,7	+1,8
Зайнятість населення, усього	21,0	19,3	15,3	17,5	17,6	-3,4
з них наймані працівники	9,2	6,9	9,3	9,5	10,2	+1,0
Експорт**	12,1	12,6	19,3	31,1	42,0	+29,9
Частка готових харчових продуктів в експорті товарної групи 1–24 УКТ ЗЕД	26,8	30,0	25,9	16,9	16,0	-10,8
Імпорт**	7,5	7,4	9,5	8,1	9,9	+2,4
Частка готових харчових продуктів в імпорті товарної групи 1–24 УКТ ЗЕД	27,8	54,2	43,5	46,1	44,6	+16,8
Оптовий товарооборот продтоварами	13,4	16,1	19,5	18,0	16,2	+2,8
Роздрібний товарооборот продтоварами підприємств	46,0	42,0	39,0	45,6	41,0	-5,0
Вартість основних засобів на початок року	7,6	6,5	2,6	2,8	***	x
Капітальні інвестиції	4,8	5,3	6,0	10,7	13,9	+9,1
Прямі іноземні інвестиції	2,1	2,5	1,7	1,2	1,3	-0,8

* Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних з ними послуг.

** Товарна група 1–24 УКТ ЗЕД (живі тварини, продукція тваринного і рослинного походження, жири та олії тваринного і рослинного походження, готові харчові продукти).

Джерело: [18].

Очевидно, що пов'язувати всі руйнівні тенденції розвитку сільського господарства й переробних галузей харчової індустрії в цілому лише з діяльністю агрохолдингів не коректно, оскільки має місце нелінійний багатofакторний вплив на макроекономічні процеси. Тож математична формалізація і 100-відсоткова лінійна достовірність причинно-наслідкових зв'язків навряд чи доцільна. Водночас, великі агроформування найбільше

курудзи, 6-те з торгівлі пшеницею. У 2016–2017 маркетинговому році експортовано 44,4 млн тонн зернових культур і борошна [20]. Проте селяни не пишаються рекордами агрохолдингів на зовнішніх ринках, адже з кожною тонною вони стають ще біднішими, деградує людський і соціальний капітал, занепадає соціальна інфраструктура села, а окремі з них стали резервацією для людей похилого віку, зникаючи з мапи України.

Економічна наука, а особливо політекономія, як і політологія, соціологія чи демографія, за самим визначенням є наукою соціальною, тож

йнятих у сільському господарстві та пов'язаних із ним послугах, становила 507,7 тис. осіб.

Ще більших втрат економіка країни зазнає від

експорту зерна кукурудзи, порівняно з виробництвом біоетанолу та кормів із цієї культури, або при переробці ріпаку на біодизель. Маємо також урахувати непрямі негативні наслідки, які важко піддаються обчисленню, але відводять Україні місце світового аутсайдера за показниками індексу людського розвитку, про що свідчать щорічні рейтинги Світового банку. До таких варто зарахувати: безпрецедентні злидні сільських домогосподарств, чергову хвилю масової трудової емі-

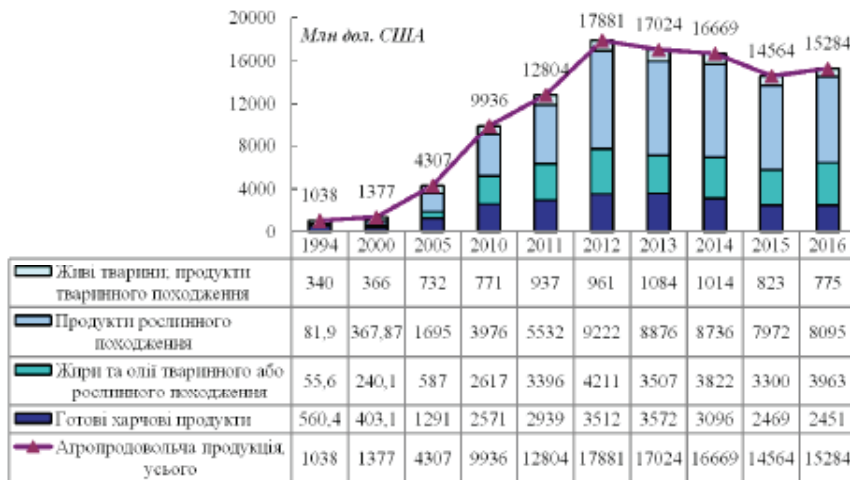

Рис. 1. Експорт агропродовольчої продукції

масмо відповісти на питання: в чийх інтересах досягаються рекорди і хто є кінцевим вигодонабувачем ренти, а хто її недоотримує? Науковцями підраховано, що при виробництві й експорті 100 тис. тонн зерна сукупна додана вартість ста-

грації українців, демографічну кризу, деградацію людського й соціального капіталу в сільській місцевості, обезлюднення сіл та нестабільну суспільно-політичну й соціально-економічну ситуацію в країні.

Таблиця 2. Розрахункові втрати доданої вартості та робочих місць від експорту зернових культур у 2016 р.*

Вид продукції	Продукція, яку можна одержати через переробку	У розрахунку на 100 тис. тонн		У розрахунку на 40 млн тонн	
		додана вартість, млн грн	робочі місця, од.	додана вартість, млрд грн	робочі місця, тис. од.
Пшениця	Молоко	108,5	930	43,4	372
Кукурудза	М'ясо свиней	138,9	440	55,6	176

* Порівняно з їх переробкою на м'ясо свиней або на виробництво молока. Джерело: складено за даними [21, 17, 18].

новить 92,7 млн грн. При виробництві молока з такої ж кількості зерна вона збільшується у 2,2 раза – до 201,2 млн грн, тобто розрахункові втрати від експорту сировини становлять 108,5 млн грн. У разі виробництва м'яса свиней цей показник збільшується у 2,5 раза, або до 231,6 млн грн і недоотримується уже 138,9 млн гривень.

І головне – це збереження наявних і створення нових робочих місць (гіпотетично) при виробництві молока та м'яса свиней із кожних 100 тис. тонн експортованого зерна може досягти 930 і 440, відповідно. З урахуванням обсягу експорту зернових культур 40 млн тонн сумарно ліквідовано 209 тис. робочих місць (табл. 2). Багато це чи мало? Зіставимо: за даними Держстату України, у 2016 р. уся кількість найманих працівників, за-

З приводу сировинного експорту Ерік С. Райнерт у своїй книзі “Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни залишаються бідними” згадує англійського економіста Джона Кері (1649–1720), який три століття тому обурювався, коли купці відправляли за кордон немиту вовну, і неодноразово загострював питання про необхідність уведення смертної кари для таких експортерів [22, с. 41].

Убачається парадоксальна ситуація. Україна, маючи конкурентні переваги для харчової і переробної промисловості з урахуванням кваліфікованої й поки що порівняно недорогої робочої сили та дешевшої сільськогосподарської сировини, місткий внутрішній ринок, зручне розташування до зовнішніх ринків збуту продовольства, через неконтрольовану діяльність агрохолдингів та несправедливе привласнення ними монополь-

ної ренти, нераціональне використання природних ресурсів отримує від такої організації виробництва більше збитків, аніж зиску.

Раніше вже йшлося, що завдяки агрохолдингам і потужним зернотрейдерам Україна стала

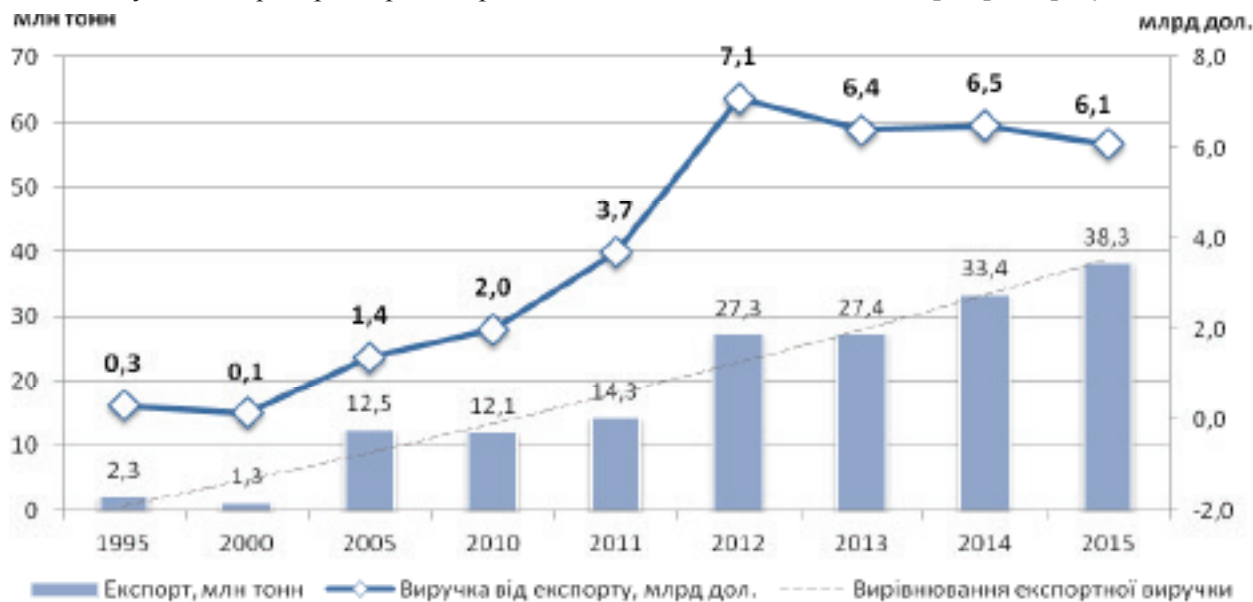

Рис. 2. Експорт зернових культур Україною

Джерело: розраховано за даними Держстату України.

світовим лідером за обсягами експорту зернових культур, переважно кукурудзи, ячменю, пшениці та насіння соняшнику. Частка експорту у валовому виробництві також зростає і в 2015 р. становила 64%. За період 1995–2015 рр. він зріс у 16,7 раза (з 2,3 до 38,3 млн тонн). Турбує те, що при збільшенні обсягу експорту в 2015 р. проти 2014 р. майже на 5 млн тонн, виручка від реалізації зменшилася на 486 млн дол. США (рис. 2). За даними Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (FAO), індекс цін на продовольчі продукти протягом 2011–2015 рр. знизився в 1,4 раза (з 229,9 до 164,0 пункту), внаслідок чого у 2015 р. Україна недоотримала 2,9 млрд дол. США [23]. Це майже втричі менше квітневого 2017 р. траншу МВФ під узяті Україною зобов'язання щодо проведення непопулярних серед українців реформ, зокрема і земельної.

Дуже часто лобісти агрохолдингів як один із позитивних результатів їх діяльності називають валютні надходження в країну від експорту сільськогосподарських товарів. Водночас, при цьому “забувають” вказати обсяги імпортованих ними засобів виробництва. Для прикладу, у 2016 р. експорт продукції рослинництва склав 8,09 млрд дол. США, а імпорт засобів виробництва у цьому ж році (сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, насіння, пестицидів, паль-

но-мастильних матеріалів) дорівнював 4,8 млрд дол. США [24; 25]. Тобто умовно чистий експорт становив лише 3,29 млрд дол. США. Варто також наголосити, що значна частка експортної виручки залишається на офшорних рахунках, не повер-

тається в Україну і працює на економіки інших держав.

Відповідаючи на запитання: кому найбільше вигідний сировинний експорт зернових культур, який приносить суттєві втрати сільським домогосподарствам, місцевим бюджетам та економіці України, проаналізуємо розподіл доданої вартості, який склався за останні 15 років серед ключових учасників земельних відносин. Так, землекористувачі у формі прибутку й амортизаційних відрахувань у 2001 р. отримали 43,1% новоствореної доданої вартості, землевласники у формі орендної плати – 20,2%, наймані працівники у формі заробітної плати – 34,1%, а держава й територіальні громади у формі податків і різноманітних відрахувань до місцевих бюджетів – 2,6% (рис. 3). Починаючи з 2005 р. розпочався процес радикального перерозподілу новоствореної вартості на користь землекористувачів [26]. Їх частка зросла у 2,4 раза (з 30,2% до 72,7%), або на 94,5 млрд гривень [18]. Можна припустити, що лівова частка цієї суми належить агрохолдингам, оскільки вони, як зазначалося раніше, обробляють майже 8,7 млн га сільськогосподарських угідь, або понад 50% від загальної їх площі, що перебуває в користуванні підприємств [17].

Перекося в перерозподілі новоствореної вартості відбулися в першу чергу через зменшення

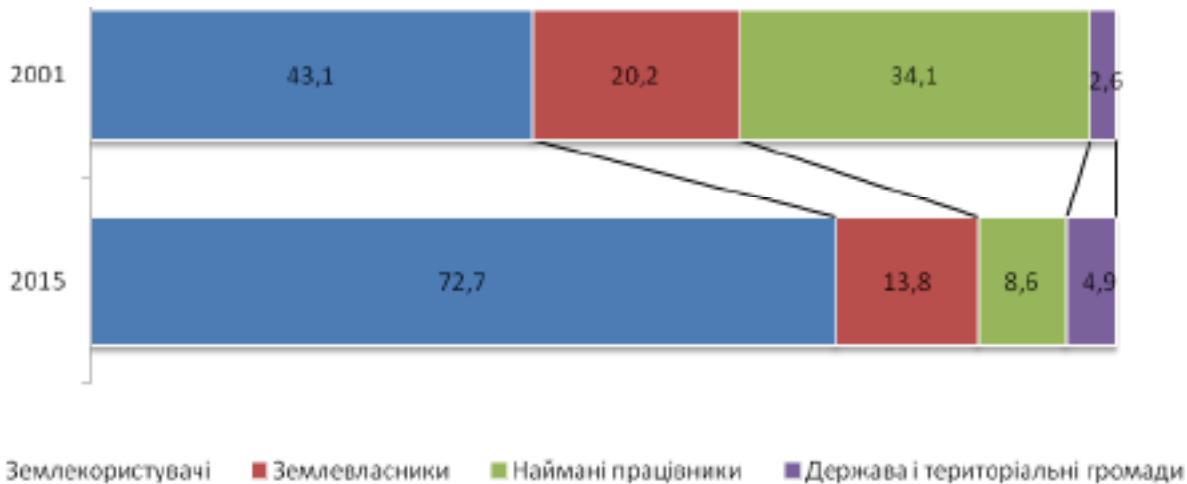

Рис. 3. Розподіл доданої вартості у сільському господарстві України

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

кількості найманих працівників. Так, частка заробітної плати скоротилася майже у п'ять разів (з 42,2% до 8,6%). Хоча абсолютні показники й зросли з 3,4 до 11,5 млрд гривень. Проте ситуація загострюється тривалою монопсонією на ринку праці сільської місцевості, тіньовою і неформальною зайнятістю працівників і тим, що агрохолдинги зазвичай не пропонують роботу місцевим селянам. За цей період кількість найманих працівників на підприємствах галузі зменшилася майже у п'ять разів – з 2475 тис. осіб (2001 р.) до 507 тис. (2016 р.) [25].

Частка селян – власників земельних паїв у перерозподілі новоствореної доданої вартості збільшилася у півтора раза (з 20,2% до 13,8%), хоча чисельність орендодавців зменшилася лише на 15%. Площа земельних паїв, переданих у 2016 р. за договорами в оренду, становить 19,7 млн га. До того ж, за аналізований період рекомендований розмір орендної плати збільшився з 1,5% до 3% від нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

Щодо участі держави і територіальних громад у перерозподілі доданої вартості, то це потребує додаткового пояснення. Чому десять років поспіль цей показник зростав з 2,6% до 6,1% і 8,1%, а в 2015 р. відбулося зменшення проти 2010 р. на 3,2 в.п. На нашу думку, зазначене відбулося тому, що суттєво наростивши прибутки, більшість агрохолдингів продовжували користуватися пільговим режимом оподаткування та іншими преференціями [18]. За підсумками 2015 р., галузь, виробивши 14% ВДВ, забезпечила лише 1,9% податкових надходжень. Ситуація має змінитися з децентралізацією влади та втіленням нових

підходів до системи оподаткування, починаючи з 2016 року.

Недонадходження коштів до місцевих бюджетів від господарюючих на їх території суб'єктів мало руйнівні наслідки для соціальної інфраструктури та інженерних мереж сільських поселень. Нагадаємо, що постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2003 р. № 1253 затверджено “Порядок безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у т.ч. завершеного будівництва, а також внутрішньогосподарських меліоративних систем колективних сільськогосподарських підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передачі на баланс підприємств- правонаступників”. Об'єктами передавання стали: житлові будинки та гуртожитки; навчальні заклади (від дошкільних до професійно-технічних); заклади охорони здоров'я (крім санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку та аптек); заклади культури (крім кінотеатрів); заклади фізичної культури; заклади побутового обслуговування; зовнішні мережі електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення; інші будівлі та споруди, призначені для обслуговування об'єктів соціальної сфери і житлового фонду; сільські дороги; внутрішньогосподарські меліоративні системи.

Позбавлення від непрофільних активів колективних сільськогосподарських підприємств було зроблено з єдиною метою – прискорення процесу їх реформування. Тобто соціальну інфраструктуру, яка безпосередньо пов'язана з формуванням людського потенціалу, відповідає за рівень і якість життя на селі, було передано в комунальну власність територіальним громадам без виділен-

ня державою необхідних коштів на її утримання. Як наслідок самоусунення держави від виконання конституційних зобов'язань перед населенням у сільській місцевості за останні роки занепала соціальна сфера, ліквідовано десятки тисяч робочих місць.

Заданими Держстату України, з 2000 по 2016 рр. у сільській місцевості з 1007 до 63 (у 16 разів) поменшало лікарняних закладів, з 943 до 37 (у 25 разів) – дільничних лікарень, з 2321 до 468 (у 5 разів) – лікарських амбулаторій та поліклінік, з 16 113 до 12 484 – фельдшерсько-акушерських пунктів (в 1,3 раза). За цей же період закрито більше 300 дошкільних навчальних закладів, 3712 загальноосвітніх навчальних закладів, тисячі клубів, бібліотек, спортивних майданчиків. Це стало як причиною, так і наслідком зменшення сільського населення за останні 26 років майже на 3,8 млн осіб та зняття з обліку 468 сіл, або 1,6% проти 1991 року.

Без перебільшення можна стверджувати, що перехід економіки країни до ринку та радикальну зміну відносин власності й організаційно-правових форм господарювання на селі здійснено адміністративними методами, черговим руйнуванням сільського укладу життя за рахунок безпрецедентного погіршення добробуту селян та виснаженням у різний спосіб сільської економіки. Мимоволі виникають історичні аналогії, пов'язані з централізовано-плановою системою Радянського Союзу, щодо спрямування ресурсів села на індустріалізацію, гонку озброєнь, освоєння космосу, матеріальне й військове забезпечення експорту соціалістичних ідей до країн Центрально-Східної Європи, Африки, Латинської Америки тощо. Здавалося б, неможливо двічі увійти в одну й ту ж річку, зате на суто український винахід – граблі можна ставати безліч разів. Проте маємо суттєве застереження: порівняно з початком минулого століття людські, природні й економічні ресурси, зазвичай, уже стали обмеженими або рідкісними, і якщо їх своєчасно не відновлювати, вони мають тенденцію вичерпуватися до критичної межі, за якою переважатиме звужене відтворення та продаж суспільного продукту. Каталізатором цього процесу є загострення конкурентної боротьби за фактори виробництва між агропродовольчими ТНК, до того ж економіка України порівняно з початком ХХ ст. була лише складовою народногосподарського комплексу СРСР, який тримався “на плаву” завдяки експорту вуглеводнів. Нині наша держава перебуває під зовнішнім впливом принципово інших факторів гео-, політичного, економічного, соціального, демографічного, еко-

логічного й культурного розвитку. Зокрема, суттєві обмеження щодо реалізації національних інтересів задаються членством в СОТ, Угодою про асоціацію з Євросоюзом, заборгованістю перед світовими кредиторами та іншими міжнародними зобов'язаннями стратегічного характеру.

На виконання глави 17 “Сільське господарство та розвиток сільських територій” розділу V “Економічне і галузеве співробітництво” та додатку XXXVIII Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження від 17 вересня 2014 р. № 847 “Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони”. Процес імплементації було включено до Плану заходів із наближення законодавства України до права ЄС в агропромисловому секторі, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2015 р. № 15.

Формат статті не дає можливості аналізувати стан виконання відповідних директив і регламентів ЄС, зазначимо лише, що сама назва Глави 17 “Сільське господарство та розвиток сільських територій” свідчить про рекомендації дотримуватись принципу збалансованого розвитку аграрної сфери та визнання багатofункціональної ролі сільського господарства в сталому розвитку сільських територій як стратегічного ресурсу держави. З аналізу діяльності агрохолдингових компаній стає очевидним, що вони не прагнуть забезпечувати переорієнтацію своєї діяльності на суттєве поліпшення економічної, соціальної та екологічної ситуації в аграрній сфері. Це зобов'язана здійснити держава через відповідний організаційно-економічний механізм, який передбачав би сукупність форм, методів та інструментів стимулюючого та адміністративно-примусового характеру до відповідальнішої соціально-корпоративної поведінки великих компаній у сільській місцевості. При цьому вони мають підвищувати конкурентоспроможність на внутрішньому, європейському і світовому ринках, але не за рахунок нарощування земельних банків і монополізму та нав'язування своїх бізнесових інтересів у центральних і місцевих органах державної влади. Оскільки в такому разі їх внутрішні проблеми (а їх немало, і це потребує окремого аналізу) постійно перекладатимуться на плечі сільського соціуму, на малі й середні підприємства, на споживачів продовольства, на нинішні й прийдешні покоління українців.

Висновки та пропозиції щодо подальших розвідок:

1. За умов явного і прихованого від суспільства державного протекціонізму агрохолдингам аграрна сфера України отримала нові непередбачувані ризики для збалансованого сільського розвитку в середньо- та особливо у довготривалій перспективі. Зокрема, накопичено структурні диспропорції та секторальні дисбаланси в базовій галузі, які консервують її стан на сировинній стадії глобального поділу праці з низькою часткою доданої вартості, надмірним виснаженням природних ресурсів та залежністю фінансового стану товаровиробників-експортерів від мінливої кон'юнктури світових ринків сільськогосподарських товарів.

2. Держава через відповідний організаційно-економічний механізм має ініціювати стратегічні зміни інноваційного характеру, ринковими й адміністративними методами (пряником і батоном) забезпечити контроль за діяльністю агрохолдингових компаній, не допустивши посилення їхнього деструктивного впливу на агропромисловий потенціал країни в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, адміністративно-територіальної, інших реформ та децентралізації управління [18].

3. За прикладом країн, які отримують рентні доходи, на часі започаткування в Україні суве-

ренного резервного Фонду добробуту майбутніх поколінь. До нього мають перераховувати кошти великі агрохолдингові компанії, підприємства переробної індустрії і добувної промисловості й розробки кар'єрів та інші господарюючі суб'єкти, які отримують, у т.ч. й тіньові надприбутки, від експлуатації невідновлюваних, обмежених або рідкісних природних ресурсів та експорту сировини.

4. Для сприяння сільському розвитку шляхом соціально відповідальної поведінки агрохолдингів вони мають: а) усебічно залучати малі й середні підприємства до участі в маркетингових ланцюгах створення доданої вартості, у т.ч. шляхом розвитку виробничої та обслуговуючої кооперації; б) створювати робочі місця в сільській місцевості з розрахунку 2-3 од. на 100 га орендованих сільськогосподарських угідь; в) реєструвати свої структурні підрозділи за місцем розташування оброблюваних ними земельних масивів, що забезпечить спрямування податків до місцевих бюджетів.

5. Подальші дослідження мають сприяти розробленню комплексного організаційно-економічного механізму спонукання агрохолдингів до корпоративної соціальної відповідальності щодо створення нових робочих місць в сільській місцевості, розвитку людського і соціального капіталу та посилення інституційної спроможності новостворених об'єднаних територіальних громад.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
2. Бородіна О.М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О.М. Бородіна, А.О. Гуртов // Економіка АПК. – № 2012. – № 11. – С. 21–28.
3. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і ризики кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38–42.
4. Данкевич А.С. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.С. Данкевич // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 63–67.
5. Demyanenko S. Agriholdings in Ukraine : good or bad? Policy paper series [Electronic resource] / S. Demyanenko. – Mode of access : http://www.apd-ukraine.de/images/AgPP_21_Eng.pdf
6. Дудар Т.Г. Оцінка потенціалу і ринкових позицій аграрних холдингів / Т.Г. Дудар, В.В. Галушак // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 84–90.
7. Лупенко Ю.О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
8. Мороз О.В. Деякі оцінки діяльності агрохолдингів на фоні інших типів сільськогосподарських підприємств /
9. О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С.Кукель, Н.Ф. Мандзюк // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 21. – № 2. – С. 163–168.
9. Саблук П.Т. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.Л. Валентинов; Ін-т аграр. економіки. – К., 2002. – 294 с.
10. Нестерчук Ю.О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві / Ю.О. Нестерчук. – Умань: Соцінський, 2009. – 372 с.
11. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16–21.
12. Черевко Г. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози / Г. Черевко, А. Колодій // Аграрна економіка. – 2012. – Т. 5, № 3–4. – С. 3–9. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2012_5_3-4_3
13. Aggelopoulos S. Determination of the economic viability level of agricultural holdings based on socio-economic parameters / S. Aggelopoulos, V. Samathrakakis, A. Theocharopoulos [Електронний ресурс]. – URL : http://sbagis.farm.teithe.gr/uploads/8/3/4/5/8345585/sbagis_a4_18.pdf
14. Józwiak W. Polish agricultural holdings in the first years of the EU membership / W. Józwiak, Z. Mirkowska [Електронний ресурс]. – URL : <http://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/5775/1/C3%B3zwiak%20Mirkowska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
15. Koester U. A revival of large farms in Eastern Europe – how important are institutions? / U.Koester // Agricultural

- Economics. – 2005. – Vol. 32. – Issues1. – PP. 103–113. DOI: 10.1111/j.0169-5150.2004.00017.x
16. Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2015 року / [за ред. академіків НААН Я.М. Гадзала, М.І. Башенка, В.М. Жука, Ю.О. Лупенка]. – К. : Аграр. наука. – 2016. – 216 с.
  17. Могильний О.М. Вплив агрохолдингів на розвиток аграрного сектора країни / О.М. Могильний, О.В. Ходаківська // Економіка та держава. – 2017. – № 6. – С. 4–9.
  18. Ходаківська О.В. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому / О.В. Ходаківська, О.М. Могильний // Економіка АПК. – 2017. – № 6. – С. 33–41.
  19. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки : моногр. / О.М. Могильний. – К. : ІАЕ, 2002. – 430 с.
  20. У 2016/2017 маркетинговому році експорт зернових зріс на 5 млн тонн [Електронний ресурс]. – URL : <http://minagro.gov.ua/node/24226>
  21. Лупенко Ю.О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агро-економічної науки / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 6–10.
  22. Райнерт Ерік С. Як багаті країни забагатіли і чому бідні країни залишаються бідними / Ерік С. Райнерт. – К. : Темпора, 2015. – 444 с.
  23. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 р.” [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/33/>
  24. Поважнюк С. Аграрна супердержава чи ілюзія росту [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/07/31/627430>
  25. Сільське господарство України за 2016 рік: стат. зб. [Електронний ресурс]. – URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>
  26. Ходаківська О.В. Проблеми розподілу земельної ренти в контексті розвитку міжгалузевої інтеграції та екологізації сільськогосподарського виробництва / О.В. Ходаківська, В.М. Давиденко // Economics, Management, Law: Problems and Prospects. – Coventry, United Kingdom 25 September, 2015. – Vol. 1. – С. 141–145.

Mogylnyj, Oleksij Mykolajovych,

Doctor of Economics, Professor, Professor in the Department of Theoretical and Applied Economics at Ukrainian State Employment Service Training Institute (Kyiv)

Khodakivs'ka, Ol'ha Vasylivna,

Doctor of Economics, Head of the Department of Land Relations at the Research Center "Institute of Agricultural Economics" (Kyiv)

© Mogylnyj, O.M. and Khodakivs'ka, O.V.

Social responsibility of agricultural holdings: Theoretical assumptions and market practices

This article presents analysis of the consequences of turning agricultural economic entities into agricultural holdings from the standpoint of social commitment of business. It estimates Ukraine's hypothetical losses in value added, jobs and incomes of the agricultural sector incurred by the raw material-oriented export. The article has revealed the distortion in the distribution of the newly created product among the key agricultural actors. Conceptual suggestions have been developed to encourage agricultural holdings to social commitment for the development of human and social capital in the countryside and to restore the life-sustaining infrastructure of rural settlements.

Key words: *agricultural holdings, social commitment of business, labor market and employment in rural areas, human and social capital, government regulation.*

Стаття надійшла 02.01.2018